

Europa of het Midden-Oosten?

Turkije in ontwikkeling als regionale grootmacht

Mr. drs. C. Homan

Turkije heeft een ambivalente relatie met Europa en die ambivalentie is wederzijds. Toch blijft Turkije voor Europa een belangrijk land, niet alleen vanwege de ligging maar ook vanwege de toenemende, economische macht. Ook hier geldt: beter een goede buur dan een verre vriend.

Recente berichten over Turkije stemmen tot zorg. Zo stelt het Comité ter Bescherming van Journalisten (CPJ) in een recent rapport dat Turkije met 76 journalisten in de gevangenis het meest repressieve land ten opzichte van journalisten ter wereld is. Driekwart ervan zit langdurig in voorarrest, 70 % is Koerdisch. De CPJ stelt dat de regering-Erdogan antiterrorismewetten misbruikt voor persbreidel. Daarnaast verblijven er ongeveer 400 hoge Turkse officieren in de gevangenis, dit onder meer vanwege pogingen in het recente verleden tot het plegen van staatsgrepen.

Een en ander is de culminatie van een proces dat op gang kwam na het aan de macht komen van de Gerechtigheid en Ontwikkelingspartij (AKP) in 2002. Met een voortdurend groeiende bevolking, waarvan 98% moslim en 50-60% conservatief is, blijkt de steun voor deze brede islamgeoriënteerde partij een onmiskenbaar politieke realiteit geworden. Kortom, alle reden eens de schijnwerper op Turkije te richten.

Geschiedenis

De geschiedenis van het moderne Turkije gaat terug tot 29 oktober 1923, toen het land na 700 jaar Ottomaans sultanaat een republiek naar westers model werd, onder leiding van Mustafa Kemal, ook bekend als Atatürk. De toenmalige leiders braken met het bestuur op islamitische grondslag en voerden de scheiding tussen religie en staat in. Daarnaast werden de islamitische wetten vervangen en mochten vrouwen in overheidsdienst bijvoorbeeld geen hoofddoek meer dragen. De machtsuitoefening in die tijd werd gekenmerkt door een gestratificeerde maatschappij en politiek. Daarnaast waren er historische conflicten met nabuurlanden en werd voortdurend gevreesd voor verlies van de territoriale integriteit, een vrees die diep in de veiligheidscultuur geworteld was. De politieke cultuur maakte bovendien voor een belangrijk deel geen scheiding tussen civiele en militaire sferen en steunde de militaire invloed in het civiele politieke besluitvormingsproces.

Turkije neemt een bijzondere geografische positie in. Het ligt ingeklemd tussen de continenten Afrika, Azië en Europa. Tijdens de Koude Oorlog was de band met Europa sterk omdat Turkije de zuidflank van de NAVO tegen het Warschaupact verdedigde. Hoewel Turkije formeel niet voldeed aan de criteria voor het lidmaatschap van de Alliantie, zoals civiele controle op de krijgsmacht, gaf het strategisch belang van Turkije in die tijd de doorslag.

De Turkse premier Erdogan

Krijgsmacht en samenzweringen

Het Turkse defensiebudget bedraagt 11 miljard dollar. Dat is 1,77 % van het bnp. Van de Europese lidstaten van de NAVO beschikt de Turkse krijgsmacht over de meeste militairen: meer dan 1 miljoen. Alleen al door deze omvang oogt deze krijgsmacht indrukwekkend, ook al is het materieel niet allemaal modern.

Turkije kent militaire dienstplicht van maximaal 15 maanden en dienstweigering is niet toegestaan. Opmerkelijk zijn de uitgebreide Turkse activiteiten op het gebied van vredesoperaties.

De militairen pleegden staatsgrepen in 1960, 1971 en 1980 en in 1997 een 'milde' staatsgreep. Wanneer de militairen niet zelf de politieke touwtjes in handen hadden, deden ze dit indirect via de 'Diepe Staat'. Dit is een duister netwerk van leden van de strijdkrachten en de nationale inlichtingenorganisatie. Daarvan onderhielden sommige leden banden met criminele syndicaten en ultranationalistische groepen. De 'Diepe Staat' beschouwde zichzelf als de bewaker van de seculiere republiek.

De militairen kwamen in juni 2007 weer in opspraak bij het Ergenekon-onderzoek naar aanleiding van de vondst van een paar granaten in een achterbuurt van Istanboel. De 'Diepe Staat' zou de AKP-regering uit het zadel willen tillen. Honderden verdachten, waaronder journalisten, gepensioneerde militairen, academici en alledaagse criminelen werden in de vroege ochtend gearresteerd op beschuldiging van betrokkenheid bij de samenzwering.

Een nieuwe samenzwering, onder de naam '*Sledgehammer*', kwam in januari 2010 aan het licht. Hierbij waren 162 leden van de krijgsmacht betrokken, waaronder 29 generaals. De groep had in 2003 een 5.000 pagina's tellend scenario samengesteld, waarin een militair luchtvaartincident een crisis met Athene zou veroorzaken. Daarnaast zouden er bommen exploderen in moskeeën in Istanboel. Dit alles zou ertoe hebben moeten leiden dat de militairen de macht weer zouden overnemen.

Turkse, islamitische prediker Fethullah Gülen.

Bron: www.dosdogruhaber.com

toegenomen transparantie in, en parlementair toezicht op de militaire budgettering en het defensiebeleid, en om wijzigingen in de politieke en veiligheidscultuur, waardoor nationale veiligheid niet langer alleen als een militaire aangelegenheid wordt beschouwd.

De hervormingen vielen in goede aarde bij de lidstaten van de EU en zij besloten in oktober 2005 onderhandelingen met Turkije te beginnen over de toetreding. Kort daarna namen de staatshoofden en regeringsleiders van de EU-lidstaten echter de unanieme beslissing om alternatieve overeenkomsten

Het is dan ook de vraag of Turkije nog lid van de EU zal worden

De invloed van de Turkse, islamitische prediker Fethullah Gülen, die in zelf opgelegde ballingschap in de Verenigde Staten verblijft, mag niet onvermeld blijven. Hij beschikt in ongeveer 130 landen over een netwerk dat een conservatief, islamitisch gedachtegoed verspreidt. Zijn aanhangers in Turkije infiltrerden aanvankelijk de politie, in het bijzonder de politie-inlichtingendiensten en vervolgens de nationale inlichtingendienst. Hiermee kregen de AKP en de Gülenbeweging de facto de gehele politie onder controle. De inlichtingen die ze hierdoor vergaarden, hebben mede geleid tot de ontmanteling van de 'Diepe Staat'.

Lidmaatschap Europese Unie

Toen de Europese Unie in 1999 Turkije als kandidaat-lid aanvaardde, moest Ankara vanaf 2001 in het kader van het harmonisatieproces van de EU, verregaande hervormingen doorvoeren. De hervormingen in de periode 2001-2005 breidden de burgerlijke rechten uit en verminderden de institutionele mogelijkheden van de militairen om formeel controle uit te oefenen op de civiele politiek. Het ging onder meer om een

in de plaats te stellen voor toetreding.

De obstakels die ze toen opwierpen, hebben het onderhandelingsproces doen ontsporen. In Turkije leidde het tot een dramatische daling van de publieke steun voor de EU en dit verminderde de vastberadenheid van de regering om het transformatieproces voort te zetten. Dit op zijn beurt versterkte de argumenten van de sceptici in de Europese landen. Die vonden dat het gebrek aan hervormingen het bewijs vormde dat Turkije het lidmaatschap van de EU onwaardig was. De onderhandelingen staan nu stil en er is sprake van een moeilijk te doorbreken patstelling. Het is dan ook de vraag of Turkije nog lid van de EU zal worden.

Zoals bekend vormen Turkije als NAVO-lid en het zuidelijk deel van Cyprus als EU-lid belangrijke obstakels voor een nauwere samenwerking tussen de NAVO en de EU. Niettemin heeft Turkije militaire capaciteiten aan de EU beschikbaar gesteld en neemt het land incidenteel ook deel aan EU-missies. Wel heeft Turkije herhaaldelijk geklaagd dat het wel militair mag bijdragen aan die EU-missies, maar niet mag deelnemen aan de besluitvorming daarover.

Economische hervormingen

De sterke groei van de economie in Turkije heeft voor een belangrijk deel bijgedragen aan de grote veranderingen in de maatschappij en heeft de politieke dominantie van de AKP verstevigd.

Turkije behoort thans tot de zogenoemde MIKT-landen (Mexico, Indonesië, Zuid-Korea en Turkije), een tweede categorie van opkomende landen naast de BRIC-landen (Brazilië, Rusland, India, China en Zuid-Afrika). Een combinatie van hervormingen, Internationale Monetaire Fonds discipline en het allesomvattende management van de AKP heeft tot een opmerkelijke economische transformatie geleid. Toen de AKP voor het eerst aan de macht kwam, bedroeg het bnp 231 miljard dollar. In 2010 bedroeg het bnp niet minder dan 736 miljard dollar en groeide in 2010 met 9%. Daarmee behoorde het tot de tien snelst groeiende economieën in de wereld. Buitenlandse directe investeringen bedroegen in 1990 nog slechts 684 miljoen maar stegen tot 9,1 miljard dollar in 2010.

Koerden

De Koerden, 17% van de Turkse bevolking, vormen een onderwerp van aanhoudende zorg. Turkije heeft al jarenlang grote problemen met dat deel van de bevolking, problemen met een vaak gewelddadig karakter. Sinds het midden van de jaren '80 heeft het conflict ongeveer 40.000 mensenlevens gekost. In het zuidoosten van Turkije bestaat de meerderheid van de bevolking uit Koerden. Zij eisen gelijke behandeling en culturele rechten en willen een eind aan de sociaaleconomische achterstand. In het verleden vreesde het Turkse semi-autoritaire politieke systeem voor etnisch separatisme, in het bijzonder Koerdisch nationalisme. Echter, omdat veel Koerden goed geïntegreerd zijn in het politieke en sociale leven van het land, zou de oplossing van wat bekendstaat als het Koerdische probleem veel bijdragen aan de kwaliteit van de Turkse democratie. Nu de strijdkrachten een minder belangrijke factor zijn in de Turkse politiek, is een belangrijk obsta-

kel voor een politieke oplossing van het Koerdische probleem weggenomen.

Armeense genocide

Een onderwerp dat nog steeds een zwarte bladzijde in de Turkse geschiedenis vormt, is de Armeense genocide. Hoewel Turkije deze genocide van 1915 betwist, is er toch een groeiende historische consensus dat de Ottomaanse heersers in die tijd als doel hadden de christelijke Armenen op hun grondgebied te doden. Bij grootschalige slachtingen en deportaties lieten niet minder dan 1 miljoen Armenen het leven.

Voor Turkije is het onmogelijk gebleken deze gebeurtenissen te bediscussieren. Dit heeft te maken met de Turkse nationale trots zoals die gecodificeerd is in artikel 301 van het strafrecht. Dit artikel maakt het illegaal Turkije, de Turkse etniciteit of Turkse overheidsinstellingen te beledigen. De Turkse houding is ook gebaseerd op de uitspraak van premier Erdogan dat een moslim geen genocide kan plegen.

Buitenlandbeleid

Het Westen is bezorgd dat op het gebied van het buitenlandbeleid Turkije zich meer gaat afwenden van een op het Westen georiënteerd beleid. Sinds Ahmet Davutoglu in mei 2009 tot minister van Buitenlandse Zaken werd benoemd, is sprake van een versnelde heroriëntatie. Davutoglu publiceerde in 2001 een boek met de titel 'Stratejik Derinlik (Strategische Diepte)'. Hierin merkt hij op dat Turkije sinds de stichting van de moderne Turkse Republiek de landen van het Midden-Oosten grotendeels heeft veronachtzaamd en zich in plaats daarvan heeft geconcentreerd op het aanknopen van nauwere banden met het Westen. Hij riep op deze onevenwichtigheid te herstellen. Er is volgens hem sprake van een Turkse 'historische erfenis' die vereist dat Turkije zich als een regionale mogendheid moet vestigen in het centrum van zijn eigen invloedssfeer.

De belangrijkste obstakels voor deze ambitie van de AKP zijn

Turkse, islamitische prediker Fethullah Gülen. Bron: www.dosdogruhaber.com

Door Turkije zelf geproduceerde T-129 gevechtshelikopter.
Bron: www.network54.com

waarschijnlijk in de regio zelf aanwezig. Zo is Iran er tegen dat Turkije zich opwerpt als het leidende moslimland in het Midden-Oosten. Teheran heeft lange tijd deze rol voor zichzelf begeerd, gebruikmakend van dezelfde instrumenten om zijn regionale positie te vergroten als Turkije gebruikt: antagonisme tegenover het Westen en Israël en steun voor de Palestijnen. Tegelijkertijd hebben weinig Arabieren, ondanks hun gedeelde geschiedenis met de Turken en een oprechte wens voor nauwere banden met Turkije, in het bijzonder op economisch gebied, de wens getuige te zijn van een neo-

Turkse tanks op oefening in Kilis, vlak bij de Syrische grens op 14 augustus 2012. Bron: mediawerkgroepsyrie.wordpress.com

Slot

Turkije is in opkomst als grote mogendheid en bevindt zich in een overgangperiode. De krachten die het Turks buitenlandbeleid bepalen, zijn nationalisme en eigen belang. Met de politieke hervormingen die zijn doorgevoerd, heeft het leger zich noodgedwongen teruggetrokken als bewaker van het seculiere staatsbestel, ook al bestaan er grote spanning tussen de seculiere en religieuze elementen in de maatschappij. De strijd is nog niet beslist, maar de religieuze krachten steeds meer de overhand.

Wel is duidelijk dat de beginselen van de rechtsstaat niet altijd gerespecteerd worden door de Turkse regering, zoals de vele 'politieke' gevangenen aantonen.

Ottomaanse invloedssfeer in het Midden-Oosten. Daarnaast verkeert Turkije op dit moment in conflict met de vroegere vriend, president Assad van Syrië, waardoor grote stromen Syrische vluchtelingen hun toevlucht in Turkije zoeken. Ook zijn er regelmatig beschietingen over en weer langs de Turks-Syrische grens. De uitkomst van de strijd van de Syrische opstandelingen tegen de regering van Assad is op dit moment nog ongewis. Turkije tracht in ieder geval zoveel mogelijk een machtsvacuüm in Syrië te voorkomen, dat het separatisme van de Koerden zou kunnen aanwakkeren.

De Verenigde Staten en Turkije

De relatie tussen de Verenigde Staten en Turkije kent de laatste jaren zowel pieken als dalen. Turkije wekte bij de Amerikanen de nodige wrevel op, toen het in 2003 weigerde het Turkse grondgebied beschikbaar te stellen voor operaties in Irak. Ook de Braziliaans-Turkse gesprekken in Teheran over de nucleaire ontwikkelingen in Teheran, ontstemden de Amerikanen. Niettemin heeft Turkije een radarinstallatie die deel uitmaakt van het in ontwikkeling zijnde NAVO raketverdedigingssysteem, op haar grondgebied toegestaan. Turkije eiste wel dat de naam van Iran als land waartegen het systeem vooral gericht is, niet werd gebruikt in de verklaring van de NAVO-top in Lissabon in 2010. Ook wilde Turkije niet dat data van het systeem met Israël zouden worden gedeeld. De Verenigde Staten hebben toen, buiten de NAVO om, een afzonderlijke bilaterale overeenkomst met Israël gesloten.

Wel is duidelijk dat de beginselen van de rechtsstaat niet altijd gerespecteerd worden door de Turkse regering, zoals de vele 'politieke' gevangenen aantonen. Ankara wil echter vooral serieus worden genomen als een regionale leider en gebruikt voor dit alles vooral de dialoog. En dat is erg verstandig. <

Een PKK-strijder